

ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ – БЛАГОЕВГРАД
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“

Цветелина Славчова Хаджиева

**„ПОТРЕБНОСТИ И САМООЦЕНКА ПРИ СПОРТУВАЩИ
И НЕСПОРТУВАЩИ СТУДЕНТИ“**

Автореферат

на дисертация за придобиване на
образователно-научната степен „доктор“
по област на Висшето образование
3. Социални, стопански и правни науки,
Професионално направление 3.2. “Психология“,
Научна специалност „Педагогическа и възрастова психология“

Научен ръководител: проф. д-р Станислава Стоянова

Благоевград
2019

Дисертационният труд е с обем 188 страници. Съдържа: увод, пет глави, изводи, заключение, научни приноси, литература и приложения. Включени са 50 таблици и 2 фигури. Библиографията включва 298 литературни източника, от които - 138 на кирилица и 160 – на латиница.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на2019 г. отч. в залав УК1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Увод

Движението като основен компонент на генетичната обусловеност на човешката природа е необходимо да функционира в единство с психичната дейност на човека, за да се установи траен баланс и хармония в сферата на неговата физическа и психическа дейност.

Днес, спортът все по-тясно се свързва със стила на живот, като израз на потребност, при която човек по-осъзнато достига до идеята за необходимостта от физическа активност, като средство за редуциране на физическото напрежение, превенция на наднорменото тегло и затлъстяването; средство за поддържане на оптимален физически и психически баланс, утвърждаване на здравословен модел на поведение. Или още по думите на М. Бъчваров: „Двигателната активност може да се определи като режим, начин на живот, показващ доколко физическите усилия присъстват в ежедневието на човек” (Бъчваров, М, 2002, с. 32).

Уточнението, което бихме искали да направим, позовавайки се на СЗО е, че физическата активност включва упражнения, както и други дейности, които включват движение на тялото и се извършват като част от игра, работа, активен спорт, домакинска работа и развлекателни дейности ("World Health Organization", 2016a). Затова в дисертационния труд използваме различни синоними на физическата активност, като широко понятие, включващо в себе си разнородни дейности, свързани с движението.

В своята същност спортът задоволява едновременно много физиологични и психични нужди, които оказват благоприятно и укрепващо комплексно влияние върху здравето.

Човешкият живот се характеризира с различни по рода си потребности, които се пораждат от въздействието на многообразието от социални стимули. Личността се ръководи от различни потребности, на които съответстват конкретни действия, целящи тяхното удовлетворяване.

Цялостният процес на движение (развитие) в човешката същност се обуславя от динамиката на психичните процеси. Това я прави променлива във времето, където се сменят нейните нагласи, възприятия, потребности, ценностни ориентации, представи, отношения, навици. Още с раждането си човек е носител на потенциал, който поема посока на развитие и осъществяване в зависимост от интерактивните взаимоотношения в средата, в която се развива. В процеса на тези интеракции изгражда и представата за себе си, своя вътрешен свят. Самооценката е знанието и отношението към себе си, което определя адекватната траектория на движение, която личността следва при осъществяване на своите социални взаимоотношения. Личният опит и отношението на околните (положително или негативно) са трамплинът, чрез който личността изгражда собствената си представа за себе си и за света. Самооценката определя активността на човек като субект на социално взаимодействие, където разкрива голяма част от личностните си особености.

Активността създава главната предпоставка за изменение на психичните процеси и свойства на личността, която се изгражда и развива чрез ангажираността ѝ в определени обществени дейности (Леонтиев, А., 1978).

За нас представлява интерес да изследваме предполагаемата взаимовръзка между потребности и ниво на самооценка, за да разберем как те си взаимодействат.

Обикновено нищо в психичния живот на човек не протича изолирано, независимо. Всеки процес катализира активизирането на друг. Така и многокомпонентността на социалния живот налага взаимодействие в протичането на всички социални процеси в обществото. Обикновено една промяна не протича независимо, а предизвиква друга такава.

Глава 1. Глава I. Потребности - Същност и видове

1.1. Дефиниции на потребност

Под „потребност“ обикновено се разбира „вътрешно състояние на дисбаланс или липса, което носи в себе си потенциала да провокира или засили даден поведенчески отговор“ (Pinder, 1998, p.244).

Потребността се дефинира и като свойство на личността, и като процес, който се поражда вследствие на дисбалансираното вътрешно състояние на организма, като се мобилизират наличните ресурси към осъществяване на действия, които имат потенциала да възвърнат равновесието. (Обуховски, К., 1981).

Потребността е отзвук на нарушено равновесие, което намира израз в интензивно и дълговременно състояние на напрежение (Cameron, 1947).

Глава 2. Самооценка и самоуважение

2.1. Самооценка

Самооценката по своята същност е сложно личностно образувание или фундаментален елемент от човешката същност. Тя заема основна позиция в личностната структура на детето, отговорна за състоянието на неговото психично здраве и формирането на целите. Самооценката очертава характеристиките на интеракциите между детето и заобикалящия го свят, подпомагайки развитието на потенциалните му умения за справяне в различни житейски ситуации (Николов, П., Александрова, Н. и Кръстев, Л., 2007).

Самооценката е представата на човека за своя личен принос в обществото и оценяване на собствените си качества и чувства; силни и слаби страни, изразявайки ги открито или не (Coopersmith, 1967).

Глава 3. Навици за спортна дейност

3.1. Теоретични концепции за навиците

Навиците като част от човешката природа започват да стават обект на интерес още в далечното минало. Така първото експериментално изследване на навиците у човека е направено

от Браян и Хартън през XIX век (Bryan & Harter, 1897). Те наблюдавали как се създават навици за морзова телеграфия у начинаещи и установили, че с нарастване на опита телеграфистите стигнали до там, че започнали да оперират с отделни букви, срички, думи и цели фрази. Изследователите допуснали, че навиките образуват йерархия. По този начин те достигнали до извода, че навиките са подвижни единици на опита (Bryan & Harter, 1897).

Навикът е една своеобразна схема, която е в готовност да бъде активирана по всяко време, улеснявайки ежедневните дейности на човек. Възприемането на сигналите активира асоциации, отразяващи се в поведението бързо, ефективно, предвидливо (Hall & Fong, 2007).

Формирането на навиките се придобива постепенно чрез утвърждаване на асоциацията между ситуацията и действието, т.е. повторението на определено действие се превръща в последователна прогресивна автоматизация, с която се изпълнява действието, при случайно възникнала ситуация (Crutchfield & Krech, 1959; Verplanken, 2006; Wood & Neal, 2007).

Глава 4. Изследователски дизайн

4.1. Цел

Целта на настоящия дисертационен труд е да изследва наличието на взаимовръзка между потребностите и самооценката при студенти, практикуващи спортни занимания в свободното си време и такива, които не осъществяват спортна активност в ежедневието си, както и да се проучат различията в потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти.

В хода на изследването искаме да установим, кои от изследваните потребности са по-силно изразени при спортуващите и неспортуващи студенти, какво е нивото на самооценката при двете групи изследвани студенти.

4.2. Задачи

За постигане целта на дисертационното изследване и проверка на издигнатите хипотези си поставихме следните организационни и изследователски задачи:

Организационни задачи

1) Да се определи контингентът от изследвани лица, които да вземат доброволно участие в изследването – спортуващи и неспортуващи студенти;

2) Да се избере подходящ за българските условия методически инструментариум – въпросници, за изследване на самооценката и потребностите при студенти;

Изследователски задачи

1. Да се осъществи изследване с въпросници за установяване на взаимовръзка между потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти;

2. Да се осъществи повторно тестиране с методиките на изследваните студенти след около 6-месечен период след първото тестиране за установяване на психометрични характеристики като тест-ретест надеждност на методиките и същевременно установяване на динамика на потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти.

3. Да се потърсят различия по самооценката и степента на изразеност на потребностите при студенти, които спортуват през свободното си време и такива, които не практикуват спортна дейност;

4. Да се установят различия по някои социално-демографски фактори (пол, възраст, курс) относно потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти.

4.3. Хипотези

Основна хипотеза:

Предполагаме, че настоящето изследване ще разкрие съществуваща взаимовръзка между самооценката и потребностите, както при спортуващи студенти, така и при неспортуващи студенти.

По-конкретно допускаме, че увеличаването на потребността от афилиация при спортуващите студенти ще е свързано с намаляване на тяхното самоподценяване.

Предполагаме, че увеличаването на потребността от доминиране, потребността от познание и потребността от разяснение ще е свързано с редуциране нивото на самоподценяване при неспортуващите студенти, тъй като доминирането е свързано с усещането за притежавана власт, а академичната среда предоставя необходимите условия за удовлетворение на потребностите от познание и разяснение, което би могло да доведе до усещане за самореализация при студенти с изявени такива потребности и съответно, до намаляване на самоподценяването.

Работни хипотези:

1). Предполагаме, че са налице различия по самооценката и степента на изразеност на потребностите при студенти, които спортуват през свободното си време и такива, които не практикуват спортна дейност.

По-конкретно допускаме, че студентите, които упражняват някакъв вид спортна дейност притежават по-силно изразена потребност от достижения и потребност от компенсация за разлика от тези, които нямат изграден навик за спортуване. Предполагаме, че студентите, които спортуват, ще демонстрират по-високо самоуважение, за разлика от тези, които не практикуват спортна дейност.

2). Предполагаме, че са налице различия по някои социално-демографски фактори (пол, възраст, курс) относно потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти.

По-конкретно предполагаме, че преминавайки в по-горен курс на обучение студентите ще имат по-силно изразени потребности от познание и афилиация. Допускаме, че полът оказва диференциращо влияние по отношение на потребностите като например за мъжете са характерни по-силно изразени потребност от достижения, потребност от доминиране и

потребност от секс за разлика от жените, поради начина на възпитание в процеса на социализация.

Предполагаме, че съществуват различия между мъжете и жените по-отношение на нивото на самоподценяване.

Допускаме, че с увеличаването на възрастта на спортуващите и неспортуващите студенти, ще нарасне потребността им от достижения.

Допускаме също така, че с увеличаване на броя часове, отделяни за спортна дейност от студентите (т.е. продължителността на практикуване на спортни занимания), намалява степента на изразеност на потребността от безопасност като тенденция за избягване на физически травми.

3). Предполагаме, че е налице взаимовръзка между отделните потребности както при спортуващи студенти, така и при неспортуващи студенти.

По-конкретно предполагаме например, че с увеличаване на потребността от признание и одобрение ще нарасне потребността от показност, както и че с нарастване на потребността от показност ще се увеличи потребността от доминиране при студентите.

4). Предполагаме, че е налице по-голяма устойчивост на отделни потребности и на самооценката в рамките на 6-месечен период при спортуващи студенти, отколкото при неспортуващи студенти, поради установения системен режим на спортни занимания при спортуващите студенти.

4.4. Процедура на изследването и преодоляване на етични проблеми

Настоящото изследване се проведе в два етапа: 1 етап – от месец април до месец май 2017 г. (летен семестър на учебната 2016/2017 година) и 2 етап – от месец октомври до месец ноември 2017 г., (зимен семестър на учебната 2017/2018 учебна година) на територията на град Благоевград в ЮЗУ „Неофит Рилски” сред студенти (от мъжки и женски пол) от бакалавърската степен.

При първия етап на изследването се насочихме към 1, 2 и 3 курс, като при ре-тестирането (след интервал от около 6 месеца) се опитахме да намерим колкото е възможно по-голям брой от същите ИЛ, като за целта посетихме съответните специалности за втори път през следващия зимен семестър, където вече студентите бяха в по-горен курс (съответно 2, 3 и 4 курс).

Демографските данни, необходими за съпоставяне на резултатите от 1-во и 2-ро тестване, които студентите бяха допълнително помолени да попълнят, включват: дата на раждане – ден, месец, година; пол; специалност; курс; спортът, който практикувате/ не спортувам; колко часа седмично спортувате. Съдържанието на айтъмите от въпросниците, които попълваха студентите, няма етнически, религиозен, полов, социален, културен и какъвто и да е друг характер на дискриминативно отношение, който да засегне по какъвто и да е начин човешката личност.

4.5. Изследвани лица

Броят на изследваните лица общо от двата етапа на изследването е 670, като на първия етап от изследването са събрани данни от 566 студенти, а на втория етап от изследването са тествани повторно 104 от тях – толкова бяха издирени и се съгласиха да попълнят отново въпросниците.

Изследването може да се счита за представително за страната, защото по данни на Националния статистически институт броят на всички студенти в България за учебната 2017/2018 година е 229771 („Република България. Национален статистически институт“, 2018), така че репрезентативната извадка студенти при доверителен интервал 5 е 384 студента (“Creative Research Systems”, 2012).

Изследваните студенти са на възраст от 19 до 46 години, средна възраст 22,8 години, стандартно отклонение 4,2 години. Преобладават младите студенти - 53,2% от изследваните студенти са на възраст от 19 до 21 години. На база на някои възрастови периодизации студентите бяха обособени в две

възрастови групи – от 19 до 21 години и от 22 до 46 години. Според някои автори късното юношество е от 18 до 23 години (Волков, Б., 2006, с.3), юношеска възраст е от 11-12 до 20-21 години (Байчинска, К., Бакрачева, М. и Савова, С., 2009, с.67), а завършеното формиране на личността е в условните рамки на 13-21 години (Фердов, С., 2003, с.19). На тези възрастови периодизации се основава разделянето на студентите в две групи, като по-младите са още в юношеска възраст (Байчинска, К., Бакрачева, М. и Савова, С., 2009, с.67; Волков, Б., 2006, с.3), а по-възрастните включват младежка и зряла възраст. От 19 до 21 години са 291 изследвани студента (51,4%), а от 22 до 46 години са 256 изследвани студента (45,2%), останалите 19 студенти (3,4%) не са посочили своята възраст.

На първия етап от изследването са проучени 182 мъже (32,2%) и 381 жени (67,3%), като 3 изследвани (0,5%) не са посочили своя пол. На втория етап от изследването са проучени 21 мъже (20,2%) и 83 жени (79,8%). Очевиден превес вземат лицата от женски пол.

По отношение на спортната ангажираност, преобладават изследваните спортуващи студенти през първия етап от изследването и изследваните неспортуващи студенти през втория етап от изследването (виж Таблица 1).

Таблица 1. Общ брой на спортуващите и неспортуващите студенти през двата етапа от изследването

Етап от изследването		Спортува	Не спортува
1 етап	Брой	327	239
	Процент	57,8	42,2
2 етап	Брой	39	65
	Процент	37,5	62,5

4.5. Методики за събиране на данни

За настоящето изследване използвахме два въпросника – Въпросник за изследване на глобалната самооценка на М. Розенберг (заглавието е по М. Паунов, 2001), публикуван в България от Р. Ангелова и Л. Кръстев (1997), М. Паунов (2001), И. Пенева и С. Стоянова (2011), Dilova, Papazova & Koralov (2017), и адаптиран за български студентиот И. Пенева и С. Стоянова (2011); другият въпросник е „Автопортрет – потребности и стремежи”, публикуван в България от И. Иванов (1999), модификация по въпросник на Г. Щерн „Индекс на активностите“ - Activities Index (Stern, 1958).

В нашето изследване коефициентът на надеждност по метода тест-ретест с времеви интервал между двете тестираня от около 6 месеца е 0,571 за бала по самооценка, 0,638 за бала по самоподценяване и 0,442 за бала по самоуважение¹, което е приемлива надеждност, тъй като коефициентът на корелация на Пирсън, който е индикатор за този вид надеждност, е над 0,3 за трите променливи, дори над 0,6 за бала по самоподценяване. Тези данни разкриват относителна устойчивост, стабилност на резултатите на студентите относно тяхната самооценка, самоуважение и самоподценяване за период от около половин година.

Надеждността на скалите по въпросника „Автопортрет – потребности и стремежи” по метода тест-ретест сред всички изследвани български студенти варира от 0,194 до 0,598, като всички коефициенти на корелация на Пирсън, измерители на надеждността, са статистически значими и заслужават да се

¹ Надеждността на скалата „самоподценяване“, измерена с метода тест-ретест с период на повторно тестиране около 6 месеца сред 98 студента, е задоволителна ($r=0,638$; $p<0,001$). Надеждността на скалата „самоуважение“, измерена с метода тест-ретест с период на повторно тестиране около 6 месеца сред 102 студента, е приемлива ($r=0,442$; $p<0,001$). Надеждността на въпросника, измерващ самооценка, измерена с метода тест-ретест с период на повторно тестиране около 6 месеца сред 98 студента, е приемлива ($r=0,571$; $p<0,001$). Броят на студентите е малко по-малък от 104 поради неотговорилите на някои айтъми.

тълкуват – $p < 0,05$ (стойностите на коефициента на надеждност варират от 0,068 до 0,609 при неспортуващите студенти и от 0,069 до 0,692 при спортуващите студенти).

Значимостта на връзката между резултатите по двете тестираня на всички изследвани студенти по всички скали от въпросника „Автопортрет – потребности и стремежи” след 6-месечен период разкрива устойчивостта на потребностите и тяхната актуалност за относително дълъг период от време.

Резултатите от метода тест-ретест показаха като цяло приемлива надеждност на скалите от използвания въпросник в настоящето дисертационно изследване, което потвърждава тяхната стабилност и устойчивост.

4.6. Методи за обработка и анализ на резултатите от изследването

Резултатите са обработени с програма за статистическа обработка SPSS 16, а са представени в табличен вид с програмата Microsoft Excel 2016. Освен дескриптивна/описателна статистика, са приложени следните статистически методи за проверка на хипотези:

➤ **Коефициент на Колмогоров-Смирнов** – за проверка на нормалност на разпределение на променливи на интервално равнище на измерване;

➤ **T-критерий за две независими извадки (Independent Samples T-test)** – параметричен метод за установяване на наличие или отсъствие на статистически значими различия в показателите (на интервално или пропорционално равнище на измерване) на две извадки (групи);

➤ **Непараметричен метод на Ман-Уитни (Mann-WhitneyU)** – непараметричен метод за установяване на наличие или отсъствие на статистически значими различия между две групи по дадена променлива;

➤ **T-критерий за две свързани извадки (Paired Samples T-test)** – параметричен метод за установяване на наличие или отсъствие на статистически значими различия в показателите

(на интервално или пропорционално равнище на измерване) на една и съща извадка при две тестирания с една и съща методика;

➤ **Критерий за Уилкоксън (Wilcoxon Signed Ranks Test)** – непараметричен метод за установяване на наличие или отсъствие на статистически значими различия в показателите на една и съща извадка при две изследвания с една и съща методика;

➤ **Еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA)** – параметричен метод за установяване на наличие или отсъствие на статистически значими различия в показателите на интервално или пропорционално равнище на измерване) на повече от две извадки (групи);

➤ **Непараметричен метод на Кръскал-Уолис (Kruskal Wallis Test)** за установяване на наличие или отсъствие на статистически значими различия между повече от две групи по дадена променлива;

➤ **χ^2 анализ (Chi – квадрат критерий) (Pearson's chi-square test)** – за оценка на различия между теоретични и наблюдавани честоти, съпоставени по две променливи;

➤ **Корелационен анализ (Bivariate correlation), с коефициент на корелация на Пирсън** – метод за анализ на зависимости, определящ силата на линейна връзка между две променливи на интервално или пропорционално равнище на измерване; и **коефициент на корелация на Спирмън** за анализ на взаимовръзка между променливи на ординално равнище на измерване или такива, които не са нормално разпределени (Стоянова, С., 2007);

➤ **Измерители на размера на ефекта** при отделните статистически методи.

Глава 5. Резултати от изследването

5.1. Честотно разпределение на степента на изразеност на самооценката и потребностите при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти), взаимовръзка между потребности

Преобладават изследваните студенти със средно ниво на самооценка, самоуважение и самоподценяване, следвани по честота от студенти с ниско ниво на самоподценяване, както и с високо ниво на самооценка и самоуважение – както при неспортуващите студенти, така и при спортуващите студенти. Обикновено при изследване с личностни въпросници най-разпространена е средната степен на изразеност на измерваната характеристика, както и при данните от настоящето изследване.

При двете тестираня (в края и в началото на различни учебни години) най-силно изразени са потребността от грижа и опека за другите и потребността от познание.

Данните от изследването установиха съществуването на взаимовръзка между самооценката и потребностите при студентите, както при тези, които осъществяват спортна дейност, така и при тези, които не практикуват такава.

5.2. Взаимовръзка между потребности от една страна и самооценка от друга страна при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

Данните от проведеното дисертационно изследване също разкриват, че съществува взаимовръзка между самооценката и потребностите при студенти, включително при спортуващи студенти и при неспортуващи студенти.

5.3. Различия в потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти

Резултатите от изследването показват, че са налице различия по степента на изразеност на потребностите при студенти, които спортуват през свободното си време и такива, които не практикуват спортна дейност. Студентите, които упражняват спортна дейност притежават по-силно изразена потребност от достижения и потребност от компенсация (и при двете тестираня) за разлика от студентите, които нямат изграден навик за спортуване.

При спортуващите студенти по-голямата продължителност на спортуване, изразена в брой часове седмично, прекарани в спортуване, при първото тестиране в

края на учебната година е свързана и с по-дълга продължителност на спортуване при второто тестване в началото на учебната година, което означава регулярност на спортните занимания при изследваните спортуващи.

5.4. Социално-демографски различия по пол, възраст и курс относно потребностите и самооценката при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

5.4.1. Социално-демографски различия по пол в самооценката при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

Относно различия по пол в самооценката, самоуважението и самоподценяването на изследваните студенти, включително спортуващи и неспортуващи, данните показват, че са налице различия по пол относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти. Различия по пол бяха установени относно самоподценяването, самоуважението и самооценката при всички изследвани студенти през първия етап от изследването в края на учебната година, както и при спортуващите студенти през първия етап от изследването в края на учебната година. Установи се тенденция мъжете да са с по-ниско самоподценяване, по-високо самоуважение и по-висока самооценка в сравнение с жените, като това се отнася включително за спортуващите студенти и студентки, но не и за неспортуващите студенти и студентки.

5.4.2. Социално-демографски различия по пол в потребностите при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

Относно различия по пол в потребностите на изследваните студенти, включително спортуващи и неспортуващи, данните показват, че са налице различия по пол, относно потребностите на студенти, както спортуващи, така и неспортуващи студенти.

Установи се, че спортуващите мъже-студенти са с по-силно изразени потребности от достижения, познание,

придобиване, секс, агресия, доминиране и компенсация в сравнение със спортуващите студентки. Спортуващите студентки са с по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) в сравнение със спортуващите мъже - студенти.

5.4.3. Социално-демографски различия по възраст в самооценката при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

Относно възрастта на изследваните студенти, разделени в две възрастови групи (19-21 г. и 22-46 г.) данни от изследването установиха различия по възраст относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти. Установи се, че по-възрастните спортуващи студенти от 22 до 46 години са с по-висока самооценка, по-високо самоуважение и по-ниско самоподценяване в сравнение с по-младите спортуващи студенти от 19 до 21 години; и изобщо по-възрастните студенти са с по-висока самооценка и по-ниско самоподценяване от по-младите студенти.

5.4.4. Социално-демографски различия по възраст в потребностите при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

Резултатите от дисертационното изследване показаха наличие на възрастови различия относно потребностите при студентите.

Установи се, че по-възрастните студенти са с по-силно изразени потребност от достижения, потребност от познание, потребност от създаване и потребност от компенсация, в сравнение с по-младите студенти, докато по-младите студенти са с по-силно изразени потребност от безопасност като тенденция за избягване на порицанието от страна на другите, потребност от безопасност (избягване на физически травми), потребност от избягване на неуспехи и падение в собствените очи, потребност от изпитване на грижа и опека от страна на другите, потребност от признание и одобрение, потребност от

уважение към другите и потребност от ред в сравнение с по-възрастните студенти.

Настоящото изследване диференцира спортуващите системно студенти от неспортуващите студенти и не установява различия в самооценката при спортуващите или неспортуващите студенти според курса им на обучение.

5.4.5. Социално-демографски различия по курс в потребностите при студенти (общо, както и отделно при спортуващи и неспортуващи студенти)

Данните от изследването показаха налице различия по курс относно потребностите при спортуващи и неспортуващи студенти.

Установи се, че студентите от по-горните курсове – четвъртокурсниците, особено неспортуващите четвъртокурсници, както и спортуващите третокурсници, са със силно изразена потребност от афилиация, тъй като напредването в образователната степен е обикновено е свързано с по-голямо опознаване и близост между колегите.

Изводи

1. Баловете по въпросника на Розенберг са нормално разпределени по скала Самоподценяване при второто тестиране при всички изследвани студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 1,062$; $p = 0,210$), по самооценка при второто тестиране при всички изследвани студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 0,816$; $p = 0,518$), по самоподценяване при второто тестиране при неспортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 0,787$; $p = 0,565$), по самоуважение при второто тестиране при неспортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 1,148$; $p = 0,143$), по самооценка при първото тестиране при неспортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 1,242$; $p = 0,092$), по самооценка при второто тестиране при неспортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 0,605$; $p = 0,857$), по самоподценяване при второто тестиране при спортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 0,781$; $p = 0,575$), по самоуважение при второто тестиране при

спортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 1,151$; $p = 0,142$), по самооценка при второто тестиране при спортуващите студенти (Kolmogorov-Smirnov $Z = 0,638$; $p = 0,811$). Като останалите балове не са правилно разпределение, където $p > 0,05$.

Нормите по въпросника „Автопортрет –разкриват, че всички айтъми от въпросника са с оптимална трудност, тъй като коефициентите на асиметрия и ексцес са в диапазона от -2 до +2, което е индикатор за нормалното разпределение на отговорите по всеки айтъм за всяка потребност (Джонев, С., 2004; Стоянова, С., 2007).

Същевременно данните показват степента на изразеност на отделните потребности на студентите при първото тестиране в края на учебната година, като най-силно изразени се оказват потребността от грижа и опека за другите (коефициентът на асиметрия е $-1,304$, а коефициентът на ексцес е $2,301$), от афилиация (коефициентът на асиметрия е $-1,248$, а коефициентът на ексцес е $1,487$), от познание (коефициентът на асиметрия е $-1,23$, а коефициентът на ексцес е $1,738$), от ред (коефициентът на асиметрия е $-1,079$, а коефициентът на ексцес е $0,943$), а най-слабо изразена е потребността от отстъпване (коефициентът на асиметрия е $0,674$, а коефициентът на ексцес е $-0,425$).

Коефициентите на асиметрия и ексцес относно потребностите на неспортуващите студенти също са в диапазона от -2 до +2, с изключение на потребността от грижа и опека за другите при първото тестиране (коефициентът на асиметрия е $-1,411$, а коефициентът на ексцес е $3,005$), потребността от афилиация при второто тестиране (коефициентът на асиметрия е $-1,174$, а коефициентът на ексцес е $4,358$) и потребността от грижа и опека за другите при второто тестиране (коефициентът на асиметрия е $-1,676$, а коефициентът на ексцес е $4,354$). Коефициентите на асиметрия и ексцес относно потребностите на спортуващите студенти също са в диапазона от -2 до +2, с изключение на потребността от ред при първото тестиране (коефициентът на асиметрия е $-1,301$, а коефициентът на ексцес е $2,320$).

В таблица 2 са представени резултатите от изследването, които сочат степента на изразеност на самооценката, самоуважението и самоподценяването, измерени с въпросника на Розенберг и сравнени между двата етапа от изследването при всички изследвани студенти.

Таблица 2 Процентно разпределение на степените на изразеност на самооценката, самоуважението и самоподценяването по данни от първото и второто тестиране, средни стойности и стандартни отклонения при всички изследвани студенти

	Високо ниво	Средно ниво	Ниско ниво	Средно аритметични	Стандартни отклонения
Самоподценяване първо тестиране	4,8%	77,7%	17,5%	14,94	2,76
Самоподценяване ретест	4,9%	76,5%	18,6%	14,88	2,61
Самоуважение първо тестиране	21,9%	71,0%	7,1%	16,69	2,27
Самоуважение ретест	17,3%	76,9%	5,8%	16,54	2,27
Самооценка първо тестиране	24,7%	68,2%	7,1%	31,60	4,27
Самооценка ретест	24,5%	67,6%	7,8%	31,43	3,92

От представените резултати в таблица 2 се вижда, че преобладават изследваните студенти със средно ниво на самооценка, самоуважение и самоподценяване, като тази тенденция се запазва почти непроменена и през втория етап от изследването.

Таблица 3. Процентно разпределение на степените на изразеност на самооценката, самоуважението и самоподценяването по данни от първото и второто тестване, средни стойности и стандартни отклонения при неспортуващите студенти

	Високо ниво	Средно ниво	Ниско ниво	Средно аритметични	Стандартни отклонения
Самоподценяване първо тестване	5,5%	82,8%	11,8%	14,63	2,54
Самоподценяване ретест	9,8%	70,6%	19,6%	14,71	2,82
Самоуважение първо тестване	13,0%	80,3%	6,7%	16,35	2,05
Самоуважение ретест	13,5%	76,9%	9,6%	16,21	2,24
Самоценка първо тестване	15,9%	76,6%	7,5%	30,92	3,88
Самоценка ретест	23,5%	66,7%	9,8%	30,88	4,25

Преобладават изследваните неспортуващи студенти със средно ниво на самооценка, самоуважение и самоподценяване, следвани от тези с ниско ниво на самоподценяване, както и високо ниво на самоуважение и самооценка, като тази тенденция се запазва почти непроменена и през втория етап от изследването (виж Таблица 3).

Таблица 5. Процентно разпределение на степените на изразеност на самооценката, самоуважението и самоподценяването по данни от първото и второто тестване, средни стойности и стандартни отклонения при спортуващите студенти

	Високо ниво	Средно ниво	Ниско ниво	Средно аритметични	Стандартни отклонения
Самоподценяване първо тестване	4,3%	74,0%	21,7%	15,17	2,89
Самоподценяване ретест	0%	82,4%	17,6%	15,06	2,40
Самоуважение първо тестване	28,4%	64,2%	7,3%	16,93	2,39
Самоуважение ретест	21,2%	76,9%	1,9%	16,87	2,28
Самоценка първо тестване	31,2%	62,1%	6,7%	32,10	4,47
Самоценка ретест	25,5%	68,6%	5,9%	31,98	3,50

Преобладават изследваните спортуващи студенти със средно ниво на самооценка, самоуважение и самоподценяване, следвани от тези с ниско ниво на самоподценяване, както и с високо ниво на самоуважение и самооценка, като тази тенденция се запазва почти непроменена и през втория етап от изследването.

Тези данни разкриват, че самооценката, самоуважението и самоподценяването са тясно свързани при всички изследвани студенти, както спортуващи, така и неспортуващи.

Опроверга се частта от **четвъртата работна хипотеза**, че е налице по-голяма устойчивост на самооценката в рамките на 6-месечен период при спортуващи студенти, отколкото при неспортуващи студенти, поради установения системен режим на спортни занимания при спортуващите студенти. Всъщност по-силна е взаимовръзката между бала по самооценка при първото тестване и бала по самооценка при второто тестване при

неспортуващите студенти (Spearman's rho = 0,566; $p < 0,001$, $N = 51$), отколкото при спортуващите студенти (Spearman's rho = 0,485; $p < 0,001$, $N = 50$), т.е. самооценката на неспортуващите студенти е по-устойчива, отколкото тази на спортуващите студенти.

2. За определяне силата на линейна връзка между потребностите от една страна и самооценката от друга страна е приложен корелационен анализ, който използваме за проверка на издигнатата основна хипотеза.

При нарастване бала по самооценка при първото тестиране в края на учебната година нараства потребността от достижения (Spearman's Rho = 0,301; $p < 0,001$; $N = 566$) при първото тестиране в края на учебната година при всички изследвани студенти. При нарастване бала по самооценка при второто тестиране в началото на учебната година нарастват потребността от достижения ($r = 0,375$; $p < 0,001$; $N = 101$), както и потребността от разяснение/обучение ($r = 0,408$; $p < 0,001$; $N = 101$), а също и потребността от познание ($r = 0,335$; $p = 0,001$; $N = 101$) при второто тестиране в началото на учебната година при всички изследвани студенти.

При нарастване бала по самоуважение при второто тестиране в началото на учебната година нарастват потребността от достижения (Spearman's Rho = 0,326; $p = 0,001$; $N = 104$), както и потребността от разяснение/обучение (Spearman's Rho = 0,329; $p = 0,001$; $N = 104$) при второто тестиране в началото на учебната година при всички изследвани студенти.

При нарастване бала по самоподценяване (т.е. при намаляване на самоподценяването²) при второто тестиране в началото на учебната година нарастват потребността от достижения ($r = 0,305$; $p = 0,002$; $N = 101$), както и потребността от разяснение/обучение ($r = 0,377$; $p < 0,001$; $N = 101$), а също и

²Високият бал по самоподценяване означава ниска степен на самоподценяване, а ниският бал по самоподценяване означава висока степен на самоподценяване (Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

потребността от познание ($r = 0,340$; $p = 0,001$; $N = 101$) при второто тестване в началото на учебната година при всички изследвани студенти.

ри нарастване бала по самооценка при първото тестване в края на учебната година намалява потребността от безопасност (избягване на порицание) ($r = -0,302$; $p < 0,001$; $N = 239$) при първото тестване в края на учебната година при неспортуващите студенти. При нарастване бала по самооценка при второто тестване в началото на учебната година нарастват потребността от достижения ($r = 0,344$; $p = 0,014$; $N = 51$), потребността от разяснение/обучение ($r = 0,478$; $p < 0,001$; $N = 51$), потребността от познание ($r = 0,368$; $p = 0,008$; $N = 51$), потребността от показност ($r = 0,316$; $p = 0,024$; $N = 51$) и потребността от компенсация ($r = 0,323$; $p = 0,021$; $N = 51$) при второто тестване в началото на учебната година при неспортуващите студенти.

При нарастване бала по самоподценяване (т.е. при намаляване на самоподценяването³) при първото тестване в края на учебната година намаляват потребността от безопасност (избягване на порицание) (Spearman's Rho = $-0,311$; $p < 0,001$; $N = 238$) и потребността от отстъпване (Spearman's Rho = $-0,313$; $p < 0,001$; $N = 238$) при първото тестване в края на учебната година при неспортуващите студенти. При нарастване бала по самоподценяване (т.е. при намаляване на самоподценяването⁴) при второто тестване в началото на учебната година нарастват потребността от достижения ($r = 0,338$; $p = 0,015$; $N = 51$), потребността от разяснение/обучение ($r = 0,425$; $p = 0,002$; $N = 51$), потребността от познание ($r = 0,456$; $p = 0,001$; $N = 51$), потребността от доминиране ($r = 0,431$; $p = 0,002$; $N = 51$),

³Високият бал по самоподценяване означава ниска степен на самоподценяване, а ниският бал по самоподценяване означава висока степен на самоподценяване (Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

⁴Високият бал по самоподценяване означава ниска степен на самоподценяване, а ниският бал по самоподценяване означава висока степен на самоподценяване (Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

потребността от показност ($r = 0,348$; $p = 0,012$; $N = 51$) и потребността от компенсация ($r = 0,388$; $p = 0,005$; $N = 51$) при второто тестиране в началото на учебната година при неспортуващите студенти.

При нарастване бала по самоподценяване (т.е. при намаляване на самоподценяването⁵) при второто тестиране в началото на учебната година намаляват потребността от изолация ($r = -0,322$; $p = 0,021$; $N = 51$) и потребността от отстъпване ($r = -0,304$; $p = 0,030$; $N = 51$) при второто тестиране в началото на учебната година при неспортуващите студенти.

При нарастване бала по самоуважение при второто тестиране в началото на учебната година нарастват потребността от разяснение/обучение ($r = 0,383$; $p = 0,005$; $N = 52$) и потребността от придобиване ($r = 0,305$; $p = 0,028$; $N = 52$) при второто тестиране в началото на учебната година при неспортуващите студенти.

При нарастване бала по самооценка при първото тестиране в края на учебната година нарастват потребността от достижения (Spearman's Rho = $0,334$; $p < 0,001$; $N = 327$) и потребността от компенсация (Spearman's Rho = $0,300$; $p < 0,001$; $N = 324$) при първото тестиране в края на учебната година при спортуващите студенти. При нарастване бала по самооценка при второто тестиране в началото на учебната година нарастват потребността от достижения ($r = 0,371$; $p = 0,008$; $N = 50$) и потребността от афилиация ($r = 0,392$; $p = 0,005$; $N = 50$) при второто тестиране в началото на учебната година при спортуващите студенти.

При нарастване бала по самоуважение при първото тестиране в края на учебната година нараства потребността от компенсация (Spearman's Rho = $0,335$; $p < 0,001$; $N = 324$) при първото тестиране в края на учебната година при спортуващите студенти. При нарастване бала по самоуважение при второто

⁵Високият бал по самоподценяване означава ниска степен на самоподценяване, а ниският бал по самоподценяване означава висока степен на самоподценяване (Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

тестиране в началото на учебната година нараства потребността от достижения ($r = 0,321$; $p = 0,021$; $N = 52$) при второто тестиране в началото на учебната година при спортуващите студенти.

При нарастване бала по самоподценяване (т.е. при намаляване на самоподценяването⁶) при първото тестиране в края на учебната година нараства потребността от достижения (Spearman's $Rho = 0,315$; $p < 0,001$; $N = 327$) при първото тестиране в края на учебната година при спортуващите студенти. При нарастване бала по самоподценяване (т.е. при намаляване на самоподценяването⁷) при второто тестиране в началото на учебната година намалява потребността от безопасност (избягване на порицание) ($r = -0,304$; $p = 0,032$; $N = 50$), а нараства потребността от афилиация ($r = 0,458$; $p = 0,001$; $N = 50$) при второто тестиране в началото на учебната година при спортуващите студенти. Установи се, че с увеличаването на потребността от афилиация при спортуващите студенти нивото на самоподценяване намалява, тъй като вероятно ще се идентифицират в по-голяма степен със спортния отбор и неговите постижения, ще възприемат одобрението на феновете.

Тези данни разкриват, че се потвърди **основната хипотеза**, че съществува взаимовръзка между самооценката и потребностите при студенти, включително при спортуващи студенти и при неспортуващи студенти.

3. Данните от изследването разкриват, че спортуващите в по-малка степен се самоподценяват в сравнение с неспортуващите при първото тестиране (Mann-Whitney $U=33932,500$; $p=0,009$). Спортуващите в по-голяма степен от неспортуващите изпитват уважение към себе си при

⁶Високият бал по самоподценяване означава ниска степен на самоподценяване, а ниският бал по самоподценяване означава висока степен на самоподценяване (Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

⁷Високият бал по самоподценяване означава ниска степен на самоподценяване, а ниският бал по самоподценяване означава висока степен на самоподценяване (Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

първото тестиране в края на учебната година (Mann-WhitneyU=32060,500; p=0,001). Спортуващите са с по-висока самооценка от неспортуващите при първото тестиране в края на учебната година (Mann-WhitneyU=33426,500; p=0,001).

Спортуващите студенти са с по-силно изразена потребност от достижения (t(564)=2,974; p=0,003) при първото тестиране в края на учебната година, както и с по-силно изразена потребност от секс (t(558)=2,544; p=0,011) при първото тестиране в края на учебната година, а също и с по-силно изразена потребност от агресия (t(562)=4,351; p<0,001) при първото тестиране в края на учебната година, и с по-силно изразена потребност от признание и одобрение (t(560)=2,011; p=0,045) при първото тестиране в края на учебната година, и с по-силно изразена потребност от доминиране (t(561)=2,976; p=0,003) при първото тестиране в края на учебната година, и с по-силно изразена потребност от показност (t(560)=3,202; p=0,001) при първото тестиране в края на учебната година, и с по-силно изразена потребност от компенсация (t(561)=4,318; p<0,001) при първото тестиране в края на учебната година, в сравнение с неспортуващите студенти.

Спортуващите студенти са с по-силно изразена потребност от достижения (t(102)=2,484; p=0,015) при второто тестиране в началото на учебната година, както и с по-силно изразена потребност от създаване (t(102)=2,068; p=0,041) при второто тестиране в началото на учебната година, а също и с по-силно изразена потребност от компенсация (t(102)=3,546; p=0,001) при второто тестиране в началото на учебната година, и с по-силно изразена потребност от самооправдание (t(102)=2,214; p=0,029) при второто тестиране в началото на учебната година, в сравнение с неспортуващите студенти.

Неспортуващите студенти са с по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) (t(563)=2,723; p=0,007) при първото тестиране в края на учебната година, както и с по-силно изразена потребност от избягване на неуспехи и падение в своите очи (t(563)=3,152;

$p=0,002$) при първото тестиране в края на учебната година, и с по-силно изразена потребност от отстъпване ($t(561)=2,120$; $p=0,034$) при първото тестиране в края на учебната година, в сравнение със спортуващите студенти.

Тези данни частично **доказват първата работна хипотеза**, че са налице различия по степента на изразеност на потребностите при студенти, които спортуват през свободното си време и такива, които не практикуват спортна дейност. Потвърди се, че студентите, които упражняват спортна дейност притежават по-силно изразена потребност от достижения и потребност от компенсация (и при двете тестираня) за разлика от студентите, които нямат изграден навик за спортуване, тъй като практикуването на спорт е свързано с достигане на по-големи успехи от преди и преодоляване на свои слабости.

При спортуващите студенти по-голямата продължителност на спортуване, изразена в брой часове седмично, прекарани в спортуване, при първото тестиране в края на учебната година е свързана и с по-дълга продължителност на спортуване при второто тестиране в началото на учебната година ($r = 0,642$; $p < 0,001$; $N = 28$), което означава регулярност на спортните занимания при изследваните спортуващи.

По-голямата продължителността на спортуване, изразена в брой часове седмично, прекарани в спортуване, при първото тестиране в края на учебната година е свързана и с малко по-силно изразена потребност от достижения при първото тестиране в края на учебната година ($r = 0,219$; $p < 0,001$; $N = 311$), с малко по-силно изразена потребност от създаване при първото тестиране в края на учебната година ($r = 0,148$; $p = 0,009$; $N = 308$), с малко по-силно изразена потребност от доминиране при първото тестиране в края на учебната година ($r = 0,139$; $p = 0,015$; $N = 308$), както и с малко по-слабо изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) при първото тестиране в края на учебната година ($r = -0,174$; $p = 0,002$; $N = 310$). Не бяха установени други статистически значими

корелации между продължителност на спортуване от една страна и самооценка или потребности от друга страна.

4. Относно различия по пол в самооценката, самоуважението и самоподценяването на изследваните студенти, включително спортуващи и неспортуващи, данните показват следното.

През първия етап от изследването в края на учебната година мъжете са с по-ниско самоподценяване (Mann-Whitney U = 28843,000; $p = 0,001$), по-силно изразено самоуважение (Mann-Whitney U = 29633,500; $p = 0,005$) и по-висока самооценка (Mann-Whitney U = 28470,000; $p = 0,001$) в сравнение с жените.

При първото тестиране в края на учебната година значимо повече мъже, отколкото се очаква, са с ниско ниво на самоподценяване, както и значимо по-малко жени, отколкото се очаква, са с ниско ниво на самоподценяване ($N = 562$, $\chi^2_{(2)} = 11,085$; $p = 0,004$; $\Phi = 0,140$, т.е. малък размер на ефекта).

При първото тестиране в края на учебната година значимо повече мъже, отколкото се очаква, са с високо ниво на самоуважение, както и значимо по-малко жени, отколкото се очаква, са с високо ниво на самоуважение ($N = 563$, $\chi^2_{(2)} = 14,383$; $p = 0,001$; $\Phi = 0,160$).

При първото тестиране в края на учебната година значимо повече мъже, отколкото се очаква, са с високо ниво на самооценка, както и значимо по-малко жени, отколкото се очаква, са с високо ниво на самооценка ($N = 563$, $\chi^2_{(2)} = 20,703$; $p < 0,001$; $\Phi = 0,192$, т.е. малък размер на ефекта).

Спортуващите мъже са с по-високо самоуважение (Mann-Whitney U = 114311,000; $p = 0,036$; $r=0,116$, т.е. малък размер на ефекта) и по – висока самооценка (Mann-Whitney U = 11126,00; $p = 0,015$; $r=0,134$, т.е. малък размер на ефекта), отколкото спортуващите жени през първия етап на изследването в края на учебната година. Спортуващите мъже в по-малка степен се самоподценяват (Mann-Whitney U = 11245,000; $p = 0,022$; $r=0,127$, т.е. малък размер на ефекта), отколкото спортуващите жени през първия етап на изследването в края на учебната

година, като по-високият бал по самоподценяване означава по-ниска изразеност на самоподценяването според Пенева, И. и Стоянова, С., 2011).

Тези данните се подкрепят при търсене на различия по пол относно нивата на самооценка и самоуважение на спортуващите студенти.

Значимо повече спортуващи мъже, отколкото се очаква, са с високо ниво на самоуважение при първото тестиране в края на учебната година, както и значимо по-малко спортуващи жени, отколкото се очаква, са с високо ниво на самоуважение при първото тестиране в края на учебната година ($N = 327$, $\chi^2_{(2)} = 6,038$; $p = 0,049$; $\Phi = 0,136$).

Значимо повече спортуващи мъже, отколкото се очаква, са с високо ниво на самооценка при първото тестиране в края на учебната година, както и значимо по-малко спортуващи жени, отколкото се очаква, са с високо ниво на самооценка при първото тестиране в края на учебната година ($N = 327$, $\chi^2_{(2)} = 8,490$; $p = 0,014$; $\Phi = 0,161$, т.е. малък размер на ефекта).

Частично се потвърди частта от **втората работна хипотеза**, че са налице различия по пол относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти. Различия по пол бяха установени относно самоподценяването, самоуважението и самооценката при всички изследвани студенти през първия етап от изследването в края на учебната година, както и при спортуващите студенти през първия етап от изследването в края на учебната година. Установи се тенденция мъжете да са с по-ниско самоподценяване, по-високо самоуважение и по-висока самооценка в сравнение с жените, като това се отнася включително за спортуващите студенти и студентки, но не и за неспортуващите студенти и студентки.

Установи се също, че спортуващите мъже ($N = 142$, $M = 9,41$; $SD = 6,59$) спортуват повече часа седмично в сравнение със спортуващите жени ($N = 172$, $M = 4,65$; $SD = 3,85$) при първото тестиране в края на учебната година ($t(217) = 7,602$; $p < 0,001$; Levene's Test for Equality of Variances = 29,114; $p < 0,001$).

Спортуващите мъже ($N = 14$, среден ранг 19,61, $M = 10,18$; $SD = 5,05$) спортуват повече часа седмично в сравнение със спортуващите жени ($N = 14$, среден ранг 9,39, $M = 5,06$; $SD = 2,67$) при второто тестиране в началото на учебната година (Mann-Whitney $U = 26,500$; $p = 0,001$; $r = 0,630$, т.е. голям размер на ефекта).

5. Относно различия по пол в потребностите на изследваните студенти, включително спортуващи и неспортуващи, данните показват, че през първия етап от изследването в края на учебната година мъжете са с по-изразени потребности от достижения ($t(561) = 4,728$; $p < 0,001$), придобиване ($t(560) = 3,881$; $p < 0,001$), секс ($t(444) = 8,615$; $p < 0,001$), доминиране ($t(558) = 4,112$; $p < 0,001$), показност ($t(557) = 2,658$; $p = 0,008$) и компенсация ($t(558) = 2,881$; $p = 0,004$), в сравнение с жените.

През първия етап от изследването в края на учебната година жените са с по-изразени потребности от безопасност (избягване на порицание) ($t(560) = 2,401$; $p = 0,017$), безопасност (избягване на физически травми) ($t(560) = 4,890$; $p < 0,001$) и избягване на неуспехи и падение в своите очи ($t(560) = 2,364$; $p = 0,018$), в сравнение с мъжете.

През втория етап от изследването в началото на учебната година мъжете са с по-изразени потребности от достижения (Mann-Whitney $U = 586,500$; $p = 0,018$; $r = 0,233$, т.е. среден размер на ефекта), познание (Mann-Whitney $U = 543,000$; $p = 0,005$; $r = 0,274$, т.е. среден размер на ефекта), секс (Mann-Whitney $U = 507,500$; $p = 0,003$; $r = 0,292$, т.е. среден размер на ефекта) и компенсация (Mann-Whitney $U = 475,500$; $p = 0,001$; $r = 0,325$, т.е. среден размер на ефекта) в сравнение с жените.

През втория етап от изследването в началото на учебната година жените са с по-изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) (Mann-Whitney $U = 614,500$; $p = 0,034$; $r = 0,208$, т.е. малък размер на ефекта) в сравнение с мъжете.

Неспортуващите жени са с по-силно изразени потребности от безопасност (избягване на физически травми) ($t(234) = 3,247$; $p = 0,001$) и необходимост от афилиация ($t(233) = 2,114$; $p = 0,036$), отколкото неспортуващите мъже.

Неспортуващите мъже са с по-силно изразени потребности от придобиване ($t(234) = 2,638$; $p = 0,009$), секс ($t(233) = 2,623$; $p = 0,009$), агресия ($t(234) = 2,518$; $p = 0,012$) и доминиране ($t(234) = 2,823$; $p = 0,005$), отколкото неспортуващите жени.

Неспортуващите жени са с по-висока необходимост от агресия (Mann-Whitney $U = 81,000$; $p = 0,034$; $r = 0,294$, т.е. среден размер на ефекта) при второто тестване в началото на учебната година в сравнение с неспортуващите мъже.

Спортуващите мъже са с по-силно изразени потребности от постижения ($t(325) = 3,812$; $p < 0,001$), придобиване ($t(324) = 3,078$; $p = 0,002$), секс ($t(311) = 7,674$; $p < 0,001$), агресия ($t(323) = 4,264$; $p < 0,001$) и доминиране ($t(322) = 2,226$; $p = 0,027$) през първия етап на изследването в края на учебната година в сравнение със спортуващите жени.

Спортуващите жени са с по-силно изразена необходимост от безопасност (избягване на физически травми) ($t(324) = 2,984$; $p = 0,003$) през първия етап на изследването в края на учебната година в сравнение със спортуващите мъже.

Спортуващите мъже са с по-силно изразени потребности от постижения (Mann-Whitney $U = 135,500$; $p = 0,005$; $r = 0,389$, т.е. голям размер на ефекта), познание (Mann-Whitney $U = 172,500$; $p = 0,041$; $r = 0,283$, т.е. среден размер на ефекта), секс (Mann-Whitney $U = 152,000$; $p = 0,017$; $r = 0,332$, т.е. среден размер на ефекта), агресия (Mann-Whitney $U = 173,000$; $p = 0,045$; $r = 0,278$, т.е. среден размер на ефекта) и компенсация (Mann-Whitney $U = 121,500$; $p = 0,002$; $r = 0,431$, т.е. голям размер на ефекта) през втория етап на изследването в началото на учебната година в сравнение със спортуващите жени.

Спортуващите жени са с по-силно изразена необходимост от безопасност (избягване на физически травми) (Mann-Whitney U

= 146,000; $p = 0,012$; $r=0,350$, т.е. среден размер на ефекта) през втория етап на изследването в началото на учебната година в сравнение със спортуващите.

Потвърди се частта от *втората работна хипотеза*, че са налице различия по пол, относно потребностите на студенти, както спортуващи, така и неспортуващи студенти.

Установи се, че мъжете – студенти са с по-изразени потребности от достижения, познание, придобиване, секс, доминиране, показност и компенсация, в сравнение със студентките. Студентките са с по-изразени потребности от безопасност (избягване на порицание), безопасност (избягване на физически травми) и избягване на неуспехи и падение в своите очи, в сравнение с мъжете - студенти.

Неспортуващите студентки са с по-силно изразени потребности от безопасност (избягване на физически травми) и от афилиация, отколкото неспортуващите мъже - студенти. Неспортуващите мъже-студенти са с по-силно изразени потребности от придобиване, секс и доминиране, отколкото неспортуващите студентки.

Спортуващите мъже-студенти са с по-силно изразени потребности от достижения, познание, придобиване, секс, агресия, доминиране и компенсация в сравнение със спортуващите студентки. Спортуващите студентки са с по-силно изразена потребность от безопасност (избягване на физически травми) в сравнение със спортуващите мъже - студенти.

6. Значимо повече спортуващи студенти на възраст от 19 до 21 години, отколкото се очаква, са с ниско ниво на самооценка при първото тестиране в края на учебната година, както и значимо по-малко спортуващи студенти на възраст от 22 до 46 години, отколкото се очаква, са с ниско ниво на самооценка при първото тестиране в края на учебната година $N = 319$, $\chi^2_{(2)} = 10,843$; $p = 0,004$; $\Phi = 0,184$.

Значимо повече спортуващи студенти на възраст от 19 до 21 години, отколкото се очаква, са с ниско ниво на

самоуважение при първото тестиране в края на учебната година, както и значимо по-малко спортуващи студенти на възраст от 22 до 46 години, отколкото се очаква, са с ниско ниво на самоуважение при първото тестиране в края на учебната година (виж Таблица 34). Спортуващите студенти на възраст от 19 до 21 години са с по-ниско ниво на самоуважение, отколкото спортуващите студенти на възраст от 22 до 46 години през първия етап на изследването в края на учебната година $N = 319$, $\chi^2_{(2)} = 7,310$; $p = 0,026$; $\Phi = 0,151$, т.е. малък размер на ефекта.

Значимо повече спортуващи студенти на възраст от 22 до 46 години, отколкото се очаква, са с ниско средно ниво на самоподценяване при първото тестиране в края на учебната година, както и значимо по-малко спортуващи студенти на възраст от 19 до 21 години, отколкото се очаква, са с ниско ниво на самоподценяване при първото тестиране в края на учебната година. Спортуващите студенти на възраст от 19 до 21 години в по-малка степен се самоподценяват, отколкото спортуващите студенти на възраст от 22 до 46 години през първия етап на тестирането в края на учебната година $N = 319$, $\chi^2_{(2)} = 7,282$; $p = 0,026$; $\Phi = 0,151$.

Значимо по-малко студенти на възраст от 19 до 21 години, отколкото се очаква, са с високо ниво на самооценка при първото тестиране в края на учебната година, както и значимо повече студенти на възраст от 22 до 46 години, отколкото се очаква, са с високо ниво на самооценка при първото тестиране в края на учебната година $N = 547$, $\chi^2_{(2)} = 7,809$; $p = 0,020$; $\Phi = 0,119$, т.е. малък размер на ефекта.

Тези данни подкрепиха част от **втората работна хипотеза**, че са налице различия по възраст относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти. Различия по възраст бяха установени относно самооценката, самоуважението и самоподценяването при спортуващите студенти през първия етап от изследването в края на учебната година. Различия по възраст бяха установени и при всички изследвани студенти относно тяхната самооценка и

самоподценяване през първия етап от изследването в края на учебната година. Установи се, че по-възрастните спортуващи студенти от 22 до 46 години са с по-висока самооценка, по-високо самоуважение и по-ниско самоподценяване в сравнение с по-младите спортуващи студенти от 19 до 21 години; и изобщо по-възрастните студенти са с по-висока самооценка и по-ниско самоподценяване от по-младите студенти. С увеличаването на възрастта на студентите вероятно нарастват и техните успехи в различни области, както и придобития от тях житейски опит, което обяснява по-високата им самооценка.

7. При първото тестиране в края на учебната година изследваните студенти на възраст между 22 и 46 години са с по-силно изразена потребност от достижения ($t(543) = 3,445$; $p = 0,001$; Levene's Test for Equality of Variances = 4,438, $p_{\text{Levene}} = 0,036$), както и с по-силно изразена потребност от познание ($t(544) = 2,644$; $p = 0,008$; Levene's Test for Equality of Variances = 4,912, $p_{\text{Levene}} = 0,027$), а също и с по-силно изразена потребност от създаване ($t(542) = 2,217$; $p = 0,027$), и с по-силно изразена потребност от компенсация ($t(542) = 1,984$; $p = 0,048$), в сравнение със студентите между 19 и 21 години. При първото тестиране в края на учебната година изследваните студенти на възраст между 19 и 21 години са с по-силно изразена потребност от безопасност като тенденция за избягване на порицанието от страна на другите ($t(544) = 2,631$; $p = 0,009$), и с по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) ($t(544) = 2,134$; $p = 0,033$), с по-силно изразена потребност от избягване на неуспехи и падение в собствените очи ($t(544) = 3,123$; $p = 0,002$), както и с по-силно изразена потребност от изпитване на грижа и опека от страна на другите ($t(502) = 2,959$; $p = 0,003$; Levene's Test for Equality of Variances = 6,998, $p_{\text{Levene}} = 0,008$), също и с по-силно изразена потребност от признание и одобрение ($t(541) = 2,787$; $p = 0,006$), в сравнение със студентите на възраст между 22 и 46 години.

При второто тестиране в началото на учебната година изследваните студенти на възраст между 19 и 21 години са с по-

силно изразена потребност от уважение към другите ($t(100) = 2,365$; $p=0,020$; Levene's Test for Equality of Variances = 4,557, $p_{\text{Levene}} = 0,035$), както и с по-силно изразена потребност от ред ($t(99) = 2,456$; $p=0,016$), а също и с по-силно изразена потребност от признание и одобрение ($t(101) = 2,871$; $p=0,005$; Levene's Test for Equality of Variances = 4,599, $p_{\text{Levene}} = 0,034$) в сравнение със студентите на възраст между 22 и 46 години.

При първото тестиране в края на учебната година по-възрастните неспортуващи студенти са с по-силно изразена потребност от познание ($t(226) = 2,357$; $p=0,019$), отколкото по-младите неспортуващи студенти.

При първото тестиране в края на учебната година по-младите неспортуващи студенти са с по-силно изразени потребност от избягване на неуспехи и падение в своите очи ($t(226) = 1,984$; $p=0,048$), потребност от изпитване на грижа и опека за другите (Mann-Whitney U = 5432,500; $p = 0,024$), потребност от изпитване на грижа и опека от страна на другите ($t(225) = 3,102$; $p=0,002$), отколкото по-възрастните неспортуващи студенти.

При второто тестиране в началото на учебната година по-младите неспортуващи студенти са с по-силно изразени потребност от избягване на неуспехи и падение в своите очи (Mann-Whitney U = 224,500; $p = 0,034$), потребност от ред (Mann-Whitney U = 191,500; $p = 0,015$) и потребност от признание и одобрение (Mann-Whitney U = 214,500; $p = 0,020$), в сравнение с по-възрастните неспортуващи студенти.

Значими възрастови различия са налице между спортуващите студенти по техните потребности само при първото тестиране в края на учебната година.

При първото тестиране в края на учебната година по-възрастните спортуващи студенти са с по-силно изразена потребност от достижения ($t(317) = 3,300$; $p=0,001$), в сравнение с по-младите спортуващи студенти.

При първото тестиране в края на учебната година по-младите спортуващи студенти са с по-силно изразени

потребност от безопасност (избягване на физически травми) ($t(316) = 2,153$; $p=0,032$), потребност от избягване на неуспехи и падение в своите очи ($t(316) = 2,642$; $p=0,009$), потребност от изолация ($t(317) = 2,674$; $p=0,008$), потребност от признание и одобрение ($t(314) = 2,096$; $p=0,037$), потребност от отстъпване ($t(314) = 1,975$; $p=0,049$), в сравнение с по-възрастните спортуващи.

По-възрастните спортуващи студенти спортуват повече часа седмично в сравнение с по-младите спортуващи студенти, както при първото тестиране в края на учебната година ($t(241) = 3,827$; $p < 0,001$; Levene's Test for Equality of Variances = 7,713, $p_{Levene} = 0,006$; размер на ефекта Cohen's $d = 0,448$, т.е. малък към среден), така и при второто тестиране в началото на следващата учебна година (Mann-Whitney $U = 51,000$; $p = 0,034$; размер на ефекта $r = 0,401$, т.е. голям).

Тези данни частично потвърждават *част от втората хипотеза*, че са налице възрастови различия относно потребностите при студентите.

Установи се, че по-възрастните студенти са с по-силно изразени потребност от достижения, потребност от познание, потребност от създаване и потребност от компенсация, в сравнение с по-младите студенти, докато по-младите студенти са с по-силно изразени потребност от безопасност като тенденция за избягване на порицанието от страна на другите, потребност от безопасност (избягване на физически травми), потребност от избягване на неуспехи и падение в собствените очи, потребност от изпитване на грижа и опека от страна на другите, потребност от признание и одобрение, потребност от уважение към другите и потребност от ред в сравнение с по-възрастните студенти.

По-възрастните неспортуващи студенти са с по-силно изразена потребност от познание, отколкото по-младите неспортуващи студенти, а по-младите неспортуващи студенти са с по-силно изразени потребност от избягване на неуспехи и падение в своите очи, потребност от изпитване на грижа и опека

за другите, необходимост от изпитване на грижа и опекa от страна на другите, необходимост от ред и необходимост от признание и одобрение, отколкото по-възрастните неспортуващи студенти. Също така данните показват, че с напредването на възрастта на неспортуващите студенти, тяхната необходимост от постижения нараства ($r = 0,349$; $p = 0,011$; $N = 52$), а тяхната необходимост от игра, развлечения намалява ($r = -0,376$; $p = 0,006$; $N = 52$).

По-възрастните спортуващи студенти са с по-силно изразена необходимост от постижения, в сравнение с по-младите спортуващи студенти, а по-младите спортуващи студенти са с по-силно изразени необходимост от безопасност (избягване на физически травми), необходимост от избягване на неуспехи и падение в своите очи, необходимост от изолация, необходимост от признание и одобрение, необходимост от отстъпване в сравнение с по-възрастните спортуващи студенти.

За всички студенти, както спортуващи, така и неспортуващи, е налице тенденция по-младите студенти да са с по-силно изразени необходимост от избягване на неуспехи и падение в собствените очи и необходимост от признание и одобрение, отколкото по-възрастните студенти. За по-младите студенти се оказва като че ли по-важен техния имидж, те имат тепърва да се доказват, в сравнение с по-възрастните студенти.

Налице е тенденция с увеличаване на броя часове, отделяни за спортна дейност от студентите (т.е. продължителността на практикуване на спортни занимания), да намалява степента на изразеност на необходимостта от безопасност като тенденция за избягване на физически травми, тъй като по-възрастните спортуващи студенти спортуват повече часа седмично в сравнение с по-младите спортуващи студенти, а по-младите студенти са с по-силно изразена необходимост от безопасност като тенденция за избягване на физически травми, отколкото по-възрастните студенти – включително спортуващите студенти.

8. Не са установени статистически значими различия по курс относно самооценката, самоподценяването и самоуважението и през двата етапа от изследването.

Настоящото изследване диференцира спортуващите системно студенти от неспортуващите студенти и не установява различия в самооценката при спортуващите или неспортуващите студенти според курса им на обучение.

Не се потвърждава частта от втората работна хипотеза, че са налице различия по курс относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти. В различните курсове се обучават студенти на различна възраст и бяха установени различия в самооценката на студентите по възраст, но не и по курс на обучение.

9. През първия етап от изследването в края на учебната година четвъртокурсниците са със значимо по-силно изразена потребност от познание в сравнение с първокурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} = 0,001$), второкурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} < 0,001$) и третокурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} = 0,008$).

През първия етап от изследването в края на учебната година четвъртокурсниците са със значимо по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) в сравнение с третокурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} = 0,041$) – виж Таблица 45.

През първия етап от изследването в края на учебната година третокурсниците са със значимо по-слабо изразена потребност от афилиация в сравнение с второкурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} = 0,003$) и четвъртокурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} = 0,004$).

През първия етап от изследването в края на учебната година третокурсниците са със значимо по-силно изразена потребност от секс в сравнение с първокурсниците ($p_{\text{Dunnett T3}} = 0,001$).

През втория етап от изследването в началото на учебната година третокурсниците са с по-силно изразена потребност от избягване на неуспехи и падение в своите очи в сравнение с четвъртокурсниците ($p_{\text{Bonferroni}} = 0,029$).

През втория етап от изследването в началото на учебната година третокурсниците са с по-силно изразена потребност от афилиация в сравнение с четвъртокурсниците ($p_{\text{Bonferroni}} = 0,044$).

През втория етап от изследването в началото на учебната година второкурсниците са с по-силно изразена потребност от ред в сравнение с четвъртокурсниците ($p_{\text{Bonferroni}} = 0,0404$).

Четвъртокурсниците, които не спортуват, са с по-силно изразени потребност от разяснение/обучение (Kruskal Wallis Test = 10,779; $df = 3$; $p = 0,013$) и потребност от афилиация (Kruskal Wallis Test = 9,213; $df = 3$; $p = 0,027$) в сравнение с останалите курсове неспортуващи студенти през първия етап от изследването в края на учебната година. Второкурсниците, които не спортуват, са с по-силно изразена потребност от секс (Kruskal Wallis Test = 9,160; $df = 3$; $p = 0,027$) в сравнение с останалите курсове неспортуващи студенти през първия етап от изследването в края на учебната година.

През втория етап от изследването в началото на учебната година статистически значими различия при неспортуващите студенти от различните курсове се установяват единствено при потребността от ред (Kruskal Wallis Test = 9,785; $df = 2$; $p = 0,008$; Размер на ефекта η^2 -squared = 0,166, т.е. голям). Неспортуващите студенти от втори курс са с най-силно изразена потребност от ред ($N = 8$; среден ранг 39,44), следвани от неспортуващите студенти от трети курс ($N = 19$; среден ранг 24,42), като с най-слабо изразена потребност от ред са неспортуващите студенти от четвърти курс ($N = 23$; среден ранг 21,54).

Установи се също така, че студентите от по-горни курсове спортуват значимо повече часове седмично в сравнение със студентите от по-ранни курсове на обучение в края на учебната година (Kruskal Wallis Test = 34,667; $df = 3$; $p < 0,001$; Размер на ефекта η^2 -squared = 0,102, т.е. среден). Студентите от четвърти курс спортуват най-много часове седмично ($N = 16$; среден ранг 192,88), следвани от третокурсниците ($N = 89$; среден ранг 188,37), като най-малко часове за спортуване отделят студентите

от втори курс ($N = 98$; среден ранг 167,66), следвани от студентите от първи курс ($N = 111$; среден ранг 118,68).

Първокурсниците, които спортуват, са с по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) (Kruskal Wallis Test = 8,163; $df = 3$; $p = 0,043$) в сравнение с останалите курсове спортуващи студенти през първия етап от изследването в края на учебната година. Третокурсниците, които спортуват, са с по-силно изразена потребност от секс (Kruskal Wallis Test = 11,921; $df = 3$; $p = 0,008$) в сравнение с останалите курсове спортуващи студенти през първия етап от изследването в края на учебната година.

Третокурсниците, които спортуват, са с по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) (Kruskal Wallis Test = 8,534; $df = 2$; $p = 0,014$; Размер на ефекта $\eta^2 = 0,133$, т.е. среден), потребност от афилиация (Kruskal Wallis Test = 7,094; $df = 2$; $p = 0,029$; Размер на ефекта $\eta^2 = 0,104$, т.е. среден) и потребност от грижа и опека за другите (Kruskal Wallis Test = 7,204; $df = 2$; $p = 0,027$; Размер на ефекта $\eta^2 = 0,106$, т.е. среден) в сравнение с останалите курсове спортуващи студенти през втория етап от изследването в началото на учебната година.

Тези данни подкрепиха и друга **част от издигнатата втора хипотеза**, че са налице различия по курс относно потребностите при спортуващи и неспортуващи студенти.

Установи се, че четвъртокурсниците са със силно изразена потребност от познание, както и неспортуващите четвъртокурсници са със силно изразена потребност от разяснение/обучение, тъй като напредването в образователната степен е свързано с придобиване на повече знания.

Установи се, че студентите от по-горните курсове - четвъртокурсниците, особено неспортуващите четвъртокурсници, както и спортуващите третокурсници, са със силно изразена потребност от афилиация, тъй като напредването в образователната степен е свързано с по-голямо опознаване и последващо сплотяване на колегите в курса.

Изводи

Преобладават изследваните студенти със средно ниво на самооценка, самоуважение и самоподценяване, следвани по честота от студенти с ниско ниво на самоподценяване, както и с високо ниво на самооценка и самоуважение – както при неспортуващите студенти, така и при спортуващите студенти. Обикновено при изследване с личностни въпросници най-разпространена е средната степен на изразеност на измерваната характеристика, както и при данните от настоящето изследване.

При двете тестирания (в края и в началото на различни учебни години) най-силно изразени са потребността от грижа и опека за другите и потребността от познание. Данните от проведеното дисертационно изследване потвърдиха *основната хипотеза*, а именно, че съществува взаимовръзка между самооценката и потребностите при студенти – както при студенти, които практикуват някакъв вид спортна дейност, така и при такива, които не спортуват.

Резултатите показаха, че при нарастване на самооценката нараства потребността от достижения при спортуващите студенти, тъй като постиженията са източник за повишаване на самооценката, а и високата самооценка може да бъде мотиватор за стремеж за нови постижения. Установи се, че с увеличаването на потребността от афилиация при спортуващите студенти нивото им на самоподценяване намалява.

Установи се, още че при нарастване на самооценката нараства и потребността от показност при неспортуващите студенти. Установи се, че увеличаването на потребността от доминиране, потребността от познание и потребността от разяснение е свързано с редуциране нивото на самоподценяване при неспортуващите студенти.

При изследването беше открито, че при нарастване на самооценката нараства потребността от достижения при всички изследвани студенти, както и потребността от разяснение/обучение, а също и потребността от познание.

Първата работна хипотеза също се потвърди, че са налице различия по самооценката и степента на изразеност на потребностите при студенти, които спортуват през свободното си време и такива, които не практикуват спортна дейност.

Студентите, които спортуват, демонстрират по-висока самооценка, по-високо самоуважение и по-ниско самоподценяване като компоненти на тяхната самооценка, за разлика от студентите, които не практикуват спортна дейност (по данни от първото тестиране в края на учебната година с много на брой изследвани лица и представителност на резултатите за студентите).

Установиха се също и различия по степента на изразеност на потребностите при студенти, които спортуват през свободното си време и такива, които не практикуват спортна дейност. Потвърди се, че студентите, които упражняват спортна дейност, притежават по-силно изразена потребност от достижения и потребност от компенсация (и при двете тестираня) за разлика от студентите, които нямат изграден навик за спортуване. В настоящето изследване се установи, че спортуващите студенти са с по-силно изразена потребност от доминиране, отколкото неспортуващите студенти. При спортуващите студенти по-голямата продължителност на спортуване, изразена в брой часове седмично, прекарани в спортуване, е свързана с по-силно изразени потребност от достижения, потребност от създаване, потребност от доминиране, както и с по-слабо изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми). По-голямата продължителност на спортуване, изразена в брой часове седмично, прекарани в спортуване, при първото тестиране в края на учебната година е свързана и с по-дълга продължителност на спортуване при второто тестиране в началото на учебната година, което означава регулярност на спортните занимания при изследваните спортуващи.

Частично се потвърди частта от *втората работна хипотеза*, че са налице различия по пол относно самооценката

при студентите. Установи се, че спортуващите студенти - мъже са с по-ниско самоподценяване, по-високо самоуважение и по-висока самооценка в сравнение със спортуващите студентки.

Установи се също така, че спортуващите мъже спортуват повече часа седмично в сравнение със спортуващите жени, както и че мъжете – студенти са с по - силно изразени потребности от достижения, познание, придобиване, секс, доминиране, показност и компенсация, в сравнение със студентките. Студентките са с по-силно изразени потребности от безопасност (избягване на порицание), безопасност (избягване на физически травми) и избягване на неуспехи и падение в своите очи, в сравнение с мъжете - студенти. Потребността от доминиране е по-силно изразена при мъжете-студенти.

Неспортуващите мъже-студенти са с по-силно изразени потребности от придобиване, секс и доминиране, отколкото неспортуващите студентки. Неспортуващите студентки са с по-силно изразени потребности от безопасност (избягване на физически травми) и от афилиация, отколкото неспортуващите мъже - студенти.

Спортуващите мъже-студенти са с по-силно изразени потребности от достижения, познание, придобиване, секс, агресия, доминиране и компенсация в сравнение със спортуващите студентки. Спортуващите студентки са с по-силно изразена потребност от безопасност (избягване на физически травми) в сравнение със спортуващите мъже - студенти.

Данните подкрепиха частично частта от втората работна хипотеза, че са налице различия по възраст относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти – такива бяха установени относно самооценката на спортуващите студенти, но не и относно самооценката на неспортуващите студенти.

Установи се, че по-възрастните спортуващи студенти от 22 до 46 години са с по-висока самооценка, по-високо

самоуважение и по-ниско самоподценяване в сравнение с по-младите спортуващи студенти от 19 до 21 години; и изобщо по-възрастните студенти са с по-висока самооценка и по-ниско самоподценяване от по-младите студенти.

Установи се, че по-възрастните студенти (между 22 и 46 години) са с по-силно изразени потребност от достижения (както по-възрастните спортуващи студенти, така и по-възрастните неспортуващи студенти), потребност от познание (главно по-възрастните неспортуващи студенти), потребност от създаване и потребност от компенсация, в сравнение с по-младите студенти. По-младите студенти (между 19 и 21 години) са с по-силно изразени потребност от безопасност - избягване на физически травми (главно по-младите спортуващи студенти), потребност от избягване на неуспехи и падение в собствените очи (както по-младите спортуващи студенти, така и по-младите неспортуващи студенти), потребност от изпитване на грижа и опека от страна на другите (главно по-младите неспортуващи студенти), потребност от признание и одобрение (както по-младите спортуващи студенти, така и по-младите неспортуващи студенти), потребност от ред (главно по-младите неспортуващи студенти), потребност от безопасност като тенденция за избягване на порицание от страна на другите, потребност от уважение към другите, в сравнение с по-възрастните студенти.

За всички студенти, както спортуващи, така и неспортуващи, е налице тенденция по-младите студенти да са с по-силно изразени потребност от потребност от избягване на неуспехи и падение в собствените очи и потребност от признание и одобрение, отколкото по-възрастните студенти.

Налице е тенденция с увеличаване на броя часове, отделяни за спортна дейност от студентите (т.е. продължителността на практикуване на спортни занимания), да намалява степента на изразеност на потребността от безопасност като тенденция за избягване на физически травми, тъй като по-възрастните спортуващи студенти спортуват повече часа седмично в сравнение с по-младите спортуващи студенти, а по-

младите студенти са с по-силно изразена потребност от безопасност като тенденция за избягване на физически травми, отколкото по-възрастните студенти – включително спортуващите студенти.

Не се потвърждава частта от втората работна хипотеза, че са налице различия по курс относно самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти. В различните курсове се обучават студенти на различна възраст и бяха установени различия в самооценката на студентите по възраст, но не и по курс на обучение.

Потвърди се частта от втората работна хипотеза, че са налице различия по курс относно потребностите при спортуващи и неспортуващи студенти

Установи се, че четвъртокурсниците са със силно изразена потребност от познание, както и неспортуващите четвъртокурсници са със силно изразена потребност от разяснение/обучение.

Установи се, че студентите от по-горните курсове - четвъртокурсниците, особено неспортуващите четвъртокурсници, както и спортуващите третокурсници, са със силно изразена потребност от афилиация, тъй като напредването в образователната степен е свързано с по-голямо опознаване и последващо сплотяване на колегите в курса.

Потвърди се *третата работна хипотеза*, че са налице взаимовръзки между отделните потребности при студентите – както при спортуващите студенти, така и при неспортуващите студенти. Както се предполагаше, с увеличаване на потребността от признание и одобрение нараства и потребността от показност, а с нарастване на потребността от показност се увеличава потребността от доминиране при студентите (включително неспортуващите студенти, както и спортуващите студенти).

Множеството корелационни връзки между потребностите на студентите означават, че промяната на силата на изразеност на една потребност е свързана с изменение на степента на

изразеност и на други потребности на студентите, както и запазването на степента на изразеност на потребност е свързано с устойчивост и на други потребности.

Не се потвърди *четвъртата работна хипотеза*, че е налице по-голяма устойчивост на отделни потребности и на самооценката в рамките на 6-месечен период при спортуващи студенти, отколкото при неспортуващи студенти, поради установения системен режим на спортни занимания при спортуващите студенти.

Част от четвъртата хипотеза не се потвърждава, където се предполага, че е налице по-голяма устойчивост на самооценката в рамките на 6-месечен период при спортуващи студенти, отколкото при неспортуващи студенти, поради установения системен режим на спортни занимания при спортуващите студенти. Всъщност по-силна е взаимовръзката между бала по самооценка при първото тестване и бала по самооценка при второто тестване при неспортуващите студенти, отколкото при спортуващите студенти, т.е. самооценката на неспортуващите студенти е по-устойчива, отколкото тази на спортуващите студенти.

Не се потвърди частта от четвъртата работна хипотеза, че е налице по-голяма устойчивост на отделни потребности в рамките на 6-месечен период при спортуващи студенти, отколкото при неспортуващи студенти, което може да се дължи на установения системен режим на спортни занимания при спортуващите студенти. Установи се, че по-голям брой потребности на неспортуващи студенти са устойчиви (23 потребности), отколкото броя устойчиви потребности при спортуващите студенти (17 потребности), но пък от друга страна коефициентите на надеждност при неспортуващите студенти са малко по – ниски – варират от 0,068 до 0,609, отколкото при спортуващите студенти – варират от 0,069 до 0,692, което е индикатор за съвсем малко по-висока надеждност на скалите от методиката при спортуващите студенти.

Надеждността на скалите по въпросника „Автопортрет – потребности и стремежи” по метода тест-ретест сред всички изследвани български студенти варира от 0,194 до 0,598, като всички коефициенти на корелация на Пирсън, измерители на надеждността, са статистически значими и заслужават да се тълкуват – $p < 0,05$ за скалите при всички изследвани студенти. Значимостта на връзката между резултатите по двете тестирания на всички изследвани студенти по всички скали от въпросника „Автопортрет – потребности и стремежи” след 6-месечен период разкрива устойчивостта на потребностите и тяхната актуалност за относително дълъг период от време.

Резултатите от метода тест-ретест показаха като цяло приемлива надеждност на скалите от използвания въпросник в настоящето дисертационно изследване, което потвърждава тяхната стабилност и устойчивост. Установи се, че използваните методики имат добри психометрични свойства – приемлива надеждност и конструктор-валидност (за която може да се съди по потвърждаването на основната хипотеза, първата работна хипотеза и третата работна хипотеза в дисертационния труд, както и по частичното потвърждаване на втората работна хипотеза).

Заключение

Настоящото дисертационно проучване разглежда самооценката и потребностите през призмата на спортната дейност, чрез специфичните нужди и особености на спортуващата личност, съотнесени към тези, които не спортуват, като се проследява как се развиват във времето, за да се изведат характерни различия, които биха обогатили научните търсения. В дисертационния труд са цитирани не малко автори, които изследват и потвърждават необходимостта от спортни занимания като предпоставка за по-ефективен и качествен начин на живот. При литературния обзор, който направихме, не открихме друго подобно изследване, търсещо взаимовръзката между потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти като се надяваме, че настоящето

изследване предоставя научно подкрепени отговори именно в тази насока. Извършено е сравнение на изследваните психологически феномени (самооценка и потребности) между две групи студенти, различаващи се по вземането на участие или не в ежедневни спортни занимания и е проследено как се променя тяхната изразеност след известен период от време. Отдадохме специален акцент върху проследяването на самооценката и потребностите у спортуващи и неспортуващи студенти за период от 6 месеца, водени от интереса да видим как ще се развият и каква съществена промяна ще настъпи.

Получени са резултати, които сочат значими различия в потребностите и самооценката между студенти, които практикуват спортна дейност и такива, които не спортуват, като се доказват някои специфични особености между тези две групи изследвани студенти. По този начин ще си позволим да кажем, че до известна степен допринасяме за обогатяването на научния фонд с ново изследване, което би представлявало интерес за определени сфери от обществения живот на човека.

Смятаме, че изучаването на специфичните потребности на спортистите може да допринесе за развитието на Спортната психология, Физическото възпитание и спорт, Здравната психология и др., където могат да се създадат мотивационни програми за разбирането на специфичните нужди на спортуващите хора и насърчаването им за развитие. Данните от изследването биха могли да намерят практическо приложение в Спортната психология за разбирането на специфичните потребности на спортистите и разработването на ефективни програми за насърчаване на спортните занимания у младите хора, които не практикуват спортна дейност. Отдадохме специален акцент върху актуалната необходимост от установяване на навици за физическа активност като предпоставка за добро физическо и психическо здраве. Изследването дава предпоставка да се обърне по-голямо внимание върху специфичните нужди и особености на младите хора, които се занимават активно със спорт, за да се повишат

техните резултати. Също така данните от изследването биха могли да послужат като една сравнително сериозна основа, която да подкрепи бъдещи изследвания в тази насока – например на потребностите и самооценката при спортуващи и неспортуващи студенти от всички научни области и всички образователни степени, както и осъществяване на кроскултурни сравнения. Дисертационното изследване дава достатъчно убедителна предпоставка за по-мощно бъдещо изследване, в което да влезе като основа за последващо научно надграждане.

Научни приноси

1. Установени са добри психометрични характеристики (относно надеждност и валидност) на Въпросника за изследване на глобалната самооценка на М. Розенберг и въпросника „Автопортрет – потребности и стремежи”, модификация по въпросник на Г. Щерн, сред спортуващи и неспортуващи студенти в България.

2. Констатирана е относителната устойчивост на самооценката с нейните компоненти самоподценяване и самоуважение, както и на потребностите при спортуващи и неспортуващи студенти за период от 6 месеца, която устойчивост е по-силно изразена при неспортуващите студенти, отколкото при спортуващите.

3. Потвърдено е наличието на взаимовръзка на самооценката с потребностите при студенти, особено с потребности от достижения, разяснение/обучение и познание, както и специално с потребността от афилиация при спортуващи студенти и с потребностите от показност и доминиране при неспортуващи студенти, което индикира възможности за промяна на изследваните феномени, както и специфика на различията между спортуващи и неспортуващи студенти.

4. Установена е по-високата самооценка на спортуващите студенти в сравнение с неспортуващите студентите (по данни от първото тестиране в края на учебната година с много на брой изследвани лица и представителност на резултатите за студентите), което се свързва с постигнатия напредък в спортната дейност.

5. Открити са социално-демографски различия по пол и възраст в самооценката при спортуващите студенти, като се установи, че самооценката на спортуващите студенти-мъже е по-висока от самооценката на спортуващите студентки, както и по-възрастните спортуващи студенти са с по-висока самооценка от по-младите спортуващи студенти, но не бяха установени значими различия по пол и възраст относно самооценката на неспортуващите студенти.

6. Открити са социално-демографски различия по пол, възраст и курс на обучение в потребностите при спортуващи и неспортуващи студенти.

Публикации

Хаджиева, Ц. (2016). Особенности на отношенията към родителите у 10-11 годишните деца. Годишник по психология, 7(1), 136-142.

Хаджиева, Ц. (2016). Културното развитие на детето като предпоставка за социалното му вграждане в обществото. В сб.: Делото на Л. С. Виготски – световен принос в психологията и педагогиката. (Под ред.) Е. Рангелова, С. Иванов, Г. Петров и Й. Фекирска. Габрово: ЕКС-ПРЕС, 105-110.

Hadzhieva, T. S. (2017). Conscious and Unconscious Emotions in Alexithymics and Repressors. *Psychological Thought*, 10(1), 227-235. <http://dx.doi.org/10.5964/psyc.v10i1.188>

Stoyanova, S., Roumbou, S., Douvlos, C., Hadzhieva, T., Strychnou, S. – V., Arnautovska, D., & Ivantchev, N. (2017). Students' self-assessment of one's abilities for their life goals achievement. *Problems of Psychology in the 21st century*, 11(1), 59-72.

Хаджиева, Ц. (2017). „Съвременни тенденции във възпитанието и взаимоотношенията с децата в семейството – съзнателно лишаване на децата от участие в трудовия процес, липса на ефективна комуникация и агресивно поведение”. Годишник по психология, 8(8), 77-84.

Хаджиева, Ц. (2017). Изследване отношението на 10 – 11 годишните деца към представители на три различни поколения - баба –дядо; майка-баща; братя-сестри. Годишник по Психология, 8 (8), 69-76.

Хаджиева, Ц. (2017). Новите тенденции на живот като главна предпоставка за разпространение на затлъстяването и редуцирането на движението на съвременния човек. В сб.: Предиизвикателства и перспективи пред съвременната

психология. (Под ред.) И. Зиновиева, С. Кабельова и М. Миланов. София: УИ: „Св. К. Охридски”, 366-371.

Хаджиева, Ц. (2017). Необходимостта от спортни занимания като ключов фактор за повишаване стандарта на живот на съвременния човек. Средство за формиране на качества и умения. В сб.: Докторантите в науката, (Съст.) Б. Манов и В. Миленкова. Благоевград: УИ „Н. Рилски”, 223-226.

Хаджиева, Ц. (2018). Физическата активност като актуална предпоставка за формиране на двигателни навици. Годишник по психология, (под печат).

Хаджиева, Ц. (2018). Хранителните разстройства – хронична диета и ниско самоуважение. В сб.: „Докторантите в науката” - Докторантско училище и Докторантска сесия, ЮЗУ „Н. Рилски”, гр. Благоевград, (под печат).

Хаджиева (2018). Потребности от доминиране, показност, признание и одобрение при спортуващи и неспортуващи студенти. В сб. Научна конференция „Психологията с лице към социалните проблеми“, Департамент „Психология“ към Институт за изследване на населението и човека - Българска академия на науките, гр. София (под печат).